

Társadalom a védelem szolgálatában

A Muraköz, egy különleges határrégió a kora újkorban

A kutatómunkánk során a legnagyobb nehézséget és egyben szakmai kihívást a muraközi uradalom kora újkori történetére vonatkozó forrásanyag egyenetlen időbeli (és térbeli) eloszlása jelentette, ami a szakirodalmi előzmények nyomasztó hiányára is magyarázattal szolgál. A birtokos Zrínyi család levéltára ugyanis – amely kutatásaink elsődleges forrásbázisát jelenthette volna – Zrínyi Péter (1621-1671) javainak konfiskálásakor javarészt megsemmisült, megmaradt része pedig szétszóródott. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (Budapest), illetve a Horvát Állami Levéltár (Zágráb) különböző fondjaiban ma fellelhető (lényegében azonos) forrásanyag a családi levéltár egykori állományának töredéke csupán. Ez magyarázatot ad a Zrínyi Péter egykori birtokfelének kamarai igazgatása idején (1670-1694) keletkezett dokumentumoknak a muraközi uradalom forrásanyagán belüli túlsúlyára is. A tárgykörben megjelentetett forráskiadványok is érthető módon a Magyar Kamara és bécsi társszerve, az Udvari Kamara gazdag iratterméséből adtak közre válogatást. A muraközi birtoktest uradalom, társadalom- és hadtörténetére vonatkozóan így szükségképpen a XVII. századi utolsó három évtizedében keletkezett iratanyag jelenti az alapvető forrásbázist. A Zrínyiek kizárólagos birtoklásának időszakára vonatkozóan is főként az 1670 utánra datálódó forrásanyagból és kevés szórványadatból lehetett következtetéseket levonni. Tekintve, hogy Zrínyi Miklós fiának, Ádámnak (1662-1691) birtokrésze esetében sem áll rendelkezésünkre számottevő forrásanyag, a témára vonatkozó tudásunk még erre az időszakra vonatkozóan is – a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt – féloldalas. Ez a körülmény tette megkerülhetetlenné az utódállamok levéltárai között megoszló (magyar, latin, német és némi horvát nyelvű) forrásanyag széles körű felkutatását és feldolgozását. A fentebb elmondottak, valamint a szűkebb témára vonatkozó, horvát és magyar nyelvű, a teljesség igényével összegyűjtött szakirodalmi előzmények ismeretében kijelenthető, hogy a – három évesre tervezett, ám végül négy évet felölelő – projektünk alapkutatásnak tekinthető. Az alábbiakban a munkatervünkben megfogalmazott kutatói kérdésekre kívánunk röviden választ adni.

Már korábban is ismert volt a kutatás előtt, hogy Kanizsa 1600. évi oszmán kézre kerülését követően határvidékké lett Muraközben lévő végvárok (Légrád, Kottori, Goricsány, Hudosán) királyi katonasága „Légrád és a Muraköz kapitánya” címet viselő Zrínyiek egymást követő generációinak tartozott engedelmességgel. Jóllehet a tisztség létezése kétséget kizáróan csak 1640-től adatolható, amikor is Zrínyi Miklós nyerte el azt, szinte bizonyosan elődei is rendelkeztek a folyamközi helyőrségek felett. Mindez a „Kanizsa ellen vetett”, 1633-tól a Batthyány család irányítása alá tatózó végvidéken belül egy külön, ráadásul hasonlóképpen örökletes védelmi övezet létrehozását jelentette. Ehhez minden bizonnyal a horvát-tengeremelléki, illetve a szlavón-petrinjai végvidék hasonló szerveződése is szolgált előképül. Új eredmény ugyanakkor, hogy a Zrínyiek elvben egyedül Légrád esetében voltak alávetve a végvidéki főkapitányság első embereinek. A többi folyamvidéki végház felett ellenben – minthogy azok helyőrsége eredendően rendkívüli katonaságként jelent meg a folyamatban – a Zrínyiek közvetlenül tartoztak a bécsi Udvari Haditanács alárendeltségébe, ami új megvilágításba helyezi a Kanizsa ellen kiépült végvidék szervezetére vonatkozó ismereteinket.

A földrajzilag is zárt tájegység külön katonai igazgatás alá rendelése mellett szölt az is, hogy a folyamköz a XVII. században szinte kizárólagosan a főúri család birtokában volt. Ezen csak Zrínyi Péter birtokfelének elkobzásával kezdetét vevő kamarai igazgatás (1670-1694) ütött

rést, bár a csáktornyai uradalom másik része továbbra is Zrínyi Ádám (†1691) kezén volt. A Zrínyiek uradalmuk tekintélyes magánhaderejét is a védelem szolgálatába tudták állítani, ami hatékonyan egészítette ki az uralkodó által központi forrásokból fenntartott katonaságot. Egy kézben történő összefogásuk pedig nagymértékben növelhette a védelem hatékonyságát. A Muraközi uradalom magánhadseregének és a tájegységben végváraiban szolgálatot teljesítő „vitézli rend” több ponton összefonódó struktúráinak komplex vizsgálata eredményeképpen kivételes lehetőségünk nyílt a Dráva és Mura között védő haderő összlétszámának megbecslésére is. Ennek a jelentőségét az a tény adja, hogy a kutatás a magánhaderő struktúráit és a királyi katonaság szervezetét hagyományosan egymástól elkülönítve vizsgálja.

1670-ben a kamarai hivatalnokokkal együtt a reguláris alakulatok is megjelentek a Muraközben. A Habsburg Monarchia állandó hadseregének gyorsan cserélődő regimentjeit, pontosabban azok néhány századát 1675-ben vonták ki a folyamközből. Ezt a 300 fős csáktornyai szabad század felállítása tette lehetővé, amely az 1692. évi feloszlásáig a védelem szilárd pillérének jelentette. A kezdetben német, utóbb vegyes etnikumú alakulat támogatására 1678-ban a Massimi gyalogezred 300 fős compániája is megjelent a Dráva-Mura között. Tartósnak bizonyult jelenlétük bőven ellensúlyozta a végvári katonaságnak létszámcsökkentését, amely a folyamközben 650 helyett 130, utóbb 201 katona fegyverben tartását irányozta elő. 1670 után tehát a vitézli rendnél számszerűleg több reguláris katona védte a Muraközt, bár összevetésük annyiban torzít, hogy az említett alakulatok közül egyedül a szabad század volt helyhez kötve. Jóllehet az uralkodó és a magyar rendek 1681. évi kompromisszuma értelmében a végvári katonaság számát az 1655. évi állapotba helyezték vissza, mind a – csökkentett állományú – szabad kompánia, mind a reguláris század helyben maradt a visszafoglaló háború kezdetéig. Az 1670-es évek végén tehát a végvári katonaság és a két reguláris alakulat kötelékében legkevesebb 800 királyi katona oltalmazta a Muraközt.

Zrínyi Miklós és Péter magánkatonaságának legarchaikusabb komponense kétségkívül a zálogbirtokosoknak (*summalistae*) pénzért, a szolgálónemesség (*beneplacentarii*) kezére pedig katonai szolgálat fejében juttatott jobbágytelkek (*sessio*) után kiállított fegyveresek voltak. Tömeges alkalmazásuk Zrínyi IV. György (1549-1603) birtoklásának idejére tehető. Kalkulációink szerint 1672-ben, a muraközi uradalom úrbéres népességének közel felét kitevő zálog- és szolgálati birtokok után a folyamközi nemesség mintegy 300 lovast állíthatott ki. (Mint ahogy Zrínyi Péter több birtokrészt is önkényesen visszavett birtokfelének *summalistáitól* és *beneplacentáriusaitól*, a fegyverforgatók száma ezt megelőzően nyilván magasabb lehetett.) Ezen eljárás párhuzamát is Szlavóniában találjuk, ahol is a nagybirtokosok az 1580-as évektől a jobbágytelkek elidegenítésével próbálták növelni a hadra fogható fegyveresek számát. Ez jelentősen eltért a leginkább a Batthyányak dunántúli birtokain ismert gyakorlattól, ahol közismerten készpénzben és természetben javadalmazták birtokaik szolgálattevő nemességét.

1672-ben a kivégzett főúr birtokfelén 247 katonaparasztot is összeírtak. Feltételezve, hogy Zrínyi Miklós árváinak – közel azonos értéket képviselő – örökségén is hozzávetőleg ugyanennyi paraszti eredetű fegyverforgató szolgálhatott, számukat közel félezerre tehetjük. Jóllehet megjelenésüket a kutatás egységesen 1650-re datálja, valójában már 1639-ben feltűntek a Muraközben, amikor is a Zrínyi testvérek a Mura melletti falvak lakosságát katonai szolgálatuk fejében mentesítették a legsúlyosabb tehertételt jelentő robot alól. Esetük ugyanakkor nem mellékesen arra is felhívja a figyelmet, hogy Zrínyi Miklós telepítő pátense által biztosított kiváltságok élvezete nem általánosítható a folyamközi katonaparasztság egészére. A zömmel hajdúk, kisebb részt lovasok által lakott, a Mura mentén állandó őrszolgálatra kötelezett falvak köre is jelentősen átalakult az idő folyamán, mint ahogy a

kezükön lévő ingatlanok (főként szántó és rét) nagyságában is jelentős eltérések mutathatóak ki.

A muraközi uradalom fél tucat mezővárosa közül Csáktornya és Perlak lakói közül 50-50 fő tartozott kiegészítő katonai szolgálattal a kamarai kezelésű birtokfélen. Minden bizonyos ugyanennyien voltak erre kötelezve Zrínyi Ádám részén is, tekintve, hogy lakosságuk megegyező számban rendeltetett két felé. A többi mezőváros polgárságának katonai jellegű szolgálata nem igazolható 1678. előtt, de ezt követően is felettebb kétséges hadra fogásuk. Légrád szabados, azaz a végvárvárosban csak ingatlanok rendelkező, mobilis, nagyrészt kereskedelemről élő fegyverforgatóinak számát illetően egyedül az 1696. évi portaösszeírás 221 főt rögzítő adata az egyetlen támpont, ám ez egy kései, hanyattatott időszak pillanatfelvétele. Tekintve, hogy a narratív források korábban egybehangzóan ennél jóval magasabb számot adnak meg, indokoltnak véljük a századvégi adat legalább kétszeresével, azaz legkevesebb félezer szabad rendű fegyveres létevel számolni a konfiskáció idején. Kotoriban 1675-ben további 71 főt írtak össze, így mértéktartó becsléssel is legkevesebb 600 szabados élhetett a két településen. Az 1670-es évek elején tehát együttesen minimálisan 1600 fegyverforgatót tudott kiállítani a muraközi uradalom két fele. Minthogy 1678-ig a kamarai adminisztráció a jelek szerint érintetlenül hagyta a magánhaderő struktúráját, a Zrínyi-éra utolsó évtizedében is hozzávetőleg ekkora létszámú haderő állhatott a birtokosok rendelkezésére.

Zrínyi Péter elkobzott birtokrészén a Magyar Kamara tehát láthatólag fenntartotta a korábbi hadszervezetet, sőt a lehetőségekhez mérten igyekezett annak létszámát növelni. Kollonits Lipót kamaraelnök – a kutatás előtt ismeretlen – 1678. végi muraközi szemleútjának talán legkézzelfoghatóbb eredményeként bizonyosan gyarapodott a katonaparaszti kontingens. Ő rendelkezett a Zrínyi Péter által jogtalanul elvett zálogbirtokok visszaadásáról is, ami törvényszerűen maga után vonta a summalisták által kiállítandó fegyveresek gyarapodását. Minden jel szerint – nagyrészt az udvar támogatásának hiányában – kudarcot vallott viszont Kollonits azon törekvése, hogy kincstári részirtok parasztságát és az úrbéreseket ötföld befogadó mezővárosok lakosságát aktívan bevonja a határvédelembe. A kamarai időszak gyakorlata alapján vélelmezhető, hogy a parasztság már a Zrínyi-érában is bekapcsolódott a határvédelembe, ám ennek mikéntjét illetően nem rendelkezünk adatokkal. A közvélekedés által rossz gazdának tartott kamara birtokrészén a gyászévtized végén látszólag még a korábbinál is nagyobb létszámú magánkatonaság oltalmazhatta a Muraközt. Ezt némileg ellensúlyozta viszont Zrínyi Miklós dragonyos századának 1671. évi feloszlása. A negyed századon át szolgálatot teljesítő, német alakulat üde színfolt volt a Muraközben, legfőképp annak okán, hogy a lovasított alakulat fegyvereseit – legalább részben – készpénzzel fizették. Az uradalmi hadszervezethez mind közül a leglazább szálakkal kapcsolódó szabados fegyvernem esetében – éppen mobilitásukból fakadóan – jelentős fluktuációval számolhatunk a kamarai időszakban, de nem volt ez másképp a Zrínyi család kizárólagos birtoklása idején sem.

A Zrínyiek és a kamarai kezelés időszakát összehasonlítva érdemi különbség inkább csak az uralkodó által fenntartott haderő összetételében mutatkozik, illetve a folyamközi katonaság irányítása lett minden korábbinál összetettebb, ami nagyban aláasta a védelmi hatékonyságát. A gyászévtized utolsó esztendeiben mintegy 2400 katona állhatott fegyverben a folyamközben. Bár a pontos számot a haderő jellege és a forráspusztulás miatt sohasem fogjuk megismerni, a magánkatonaság minimálisan 1600 fős létszáma is duplája a témát mindeddig legalaposabban körüljáró N. Kiss István becslésének. Ennek nagysága akkor igazán szembeötlő, ha tudjuk, hogy az 1660-as években a Kanizsa elleni végvidéki és egyben a Dunántúl kerületi főkapitányi tisztségét is viselő Batthyányak uradalmainak összhadereje hozzávetőleg 2000 főt számlált. A Zrínyiek viszont egyedül a Muraközből közel ennyi fegyverest tudtak kiállítani! A folyamközzel feltűnően sok rokon vonást mutató ozaly és

ribniki, valamint a család más uradalmainak katonai potenciálját ehelyütt nem vizsgáltuk. Utóbbi birtoktestek katonatársadalmának feltárása a horvát (és magyar) historiográfia közös adóssága. Ennek felszámolásához reményeink szerint projektünk eredményei is ösztönzést adhatnak.

Az országos összehasonlításban is szembeűően magas létszámú magánhaderő fenntartása természetszerűleg óriási terhet rótt a csáktornyai uradalomra. Elegendő ehelyütt arra utalni, hogy 1638-ban a jobbágytelkek mintegy két harmadát(!) zálog- vagy szolgálati birtokként a muraközi nemesség kezén írták össze, ami drasztikusan visszavetette a legértékesebbnek tartott Zrínyi uradalom jövedelemtermelő képességét. Az 1672-ben rögzített „csupán” 50%-os arányuk éppen annak tudható be, hogy a Zrínyi fivérek a katonaparasztság lényegesen olcsóbb szolgálataival lényegében kiváltották a nemesség által kiállított fegyvereseket, elvonva tőlük a nagyrészt még évtizedekkel korábban elidegenített sessiókat. Erre ösztönzőleg hathatott a körűlmény, hogy az oszmán portyáknak kitett Mura menti falvak parasztságát eleve csak a „hajdúsítás/katonásítás” ígérétevel lehetett maradásra bírni. A Zrínyiek tehát alapvetően a birtokosként nekik járó jobbágyi szolgáltatokról mondtak le a katonaság javára; kivételt csak a több tekintetben is különleges dragonyos alakulat képezett. A kamarai kezelés idűszaka ebben a tekintetben változást hozott. Az uradalom ugyanis immáron közvetlenül is hozzájárult a csáktornyai szabad század fenntartásához, de a gyakran cserélődő reguláris alakulatokat is Zrínyi Péter egykori birtokrészének terményeiből élelmezték. Mint láttuk, az 1671 után a Muraközben is jelentűsen redukált végvári katonaság zsoldját – ahogy korábban is – a Magyar Kamara különféle bevételeiből, a hadiadóból és a (fél)harmincadból utalták ki, amelyhez a katonaság olykor a nedelici főharmincadhivatalból, mint kifizetűhelyről közvetlenül jutott hozzá.

Gondolatűbresztű novum, hogy az 1650-es évekre, Zrínyi Miklűs egyedűli birtoklásának idűszakára beűrű szervezeti és irányítási reformok java része – idűsebb fivére árnyékában a hazai historiográfiában eleddig méltatlanul kevés figyelmet kapott – Péterhez köthetű! Jűllehet már a fivérek birtokba lépésűt (1637/1638) követűen rövid idűn belül látványosan csűkkent a Dráva és Mura által közrefogott fűlszigetet érű oszmán betűrések intenzitása, a csáktornyai uradalom továbbra is a portyázók kitűntetett célpontja maradt. Miután ugyanis a Muravidékűt az 1630-as évek végère az oszmánoknak sikerűlt adűfizetésre szorítani, a Muraköz maradt Zala megye egyetlen olyan terűlete, amely mindvégig elkerűlte a „hódolást”. A pályázatunkban feltűt kutatói kérdésre tehát, hogy a bemutatott két komponensű (ti. magán és királyi) haderű elűgsűgesnek bizonyult-e a folyamköz vűdelmérű, a válasz szűksűgkűppen igen.